

Egy örökzöld klasszikus újra olvasva – Daniel Gile alapfogalmai és modelljei három évtized távlatából

Besznyák Rita

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program
E-mail: beszrita@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-3502-2099>

Vajon mitől válik „klasszikus” olvasmánnyá egy tudományos mű egy adott szakterületen? Mi az a titkos összetevő, amitől az utókor szemében mérföldkőnek számít egy könyv? Miért tűnik el a feledés homályába egy-egy briliáns értekezés, miközben a mértékadónak ítélt „alpműveket” évtizedeken át idézik felnövekvő kutató-generációk? Nyilván sokat számít a téma újszerűsége – egy aktuális kérdéseket megvilágító írás hamarabb tör utat magának a szakirodalom „sűrűjében”, mint egy sokszor feldolgozott vagy keveseket érdeklő téma. Az (el)ismertségben fontos szerepe van annak is, hogy milyen nyelven készült az adott mű: az angol nyelvű tudományos írások vitathatatlanul szélesebb olvasóközönséget vonzanak, mint bármely másik nyelven írt publikációk. Valószínűleg az is sokat segít, ha a szerző már a címben leszögezi, hogy „alpfogalmakról és modellekről” fog szólni a könyve, ezzel mintegy megelőlegezve, hogy az adott szakterületen meghatározó jelentőségű opuszt készül az olvasók elé tárni.

Ami Daniel Gile *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (1995/2009) című művét mindezen szempontokon túl valódi klasszikussá teszi, az a szerző világos, logikus és rendkívül pragmatikus gondolatmenete, olvasmányos stílusa és mindenekelőtt a téma újszerű megközelítése. Vagy mondhatnánk úgy is, a téma *ab ovo* megközelítése, hisz kevés tudományos mű foglalkozott korábban ilyen részletességgel és rendszerezetten a fordító- és tolmácsolás elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy Gile 1995-ös műve a fordítás-, és főleg a tolmácsolástudomány egyik meghatározó és legtöbbet idézett klasszikusa. Nem igen találunk olyan tudományos cikket, tanulmányt vagy könyvet a fordító- és tolmácsolásról, melynek irodalomjegyzékében ne jelenne meg a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. A kér-

dés inkább csak az, hogy az adott írás szerzője melyik kiadást veszi alapul, hiszen Gile egyike azon kutatóknak, akik az évek múlásával – egészen pontosan 15 év távlatából – úgy érezték, ideje leporolni és aktualizálni „öröközödni” bizonyult művüket. 2009-ben jelent meg a *Basic Concepts* második kiadása a Benjamins Translation Library sorozat nyolcadik köteteként. Az új kiadás deklarált célja, hogy a korábbinál is jobban segítse az olvasókat a kötet kézikönyvként való alkalmazásában. Ez a megújulásra kész, önreflektív szerzői mentalitás végigkíséri Gile szakmai pályafutását, és fiatal kutatók számára is tanulságos lehet.

Daniel Gile eredetileg matematikai tanulmányokat folytatott, érdeklődése ezt követően fordult a fordítástudomány felé. 1979-ben diplomázott a párizsi Sorbonne Nouvelle egyetem École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs (ESIT) konferenciatolmács-képzésén. Pár évvel később, 1984-ben a párizsi Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO) intézetben szerzett japán szakon doktori fokozatot a japán-francia fordítóképzésről írt disszertációjával, 1987-től oktatóként is dolgozott az intézményben. Tudományos portfóliója 1989-ben egy második doktori címmel is bővült a nyelvtudományok területén: az információátadás nehézségeit kutatta szinkrontolmácsolási helyzetekben. Az 1990-es évek közepétől tizenkét éven keresztül tolmácsolást oktatott a Lyoni Egyetemen (1995-2007), majd három évig a kínai Guangdong University of Foreign Studies vendég-professzora volt. Ezzel párhuzamosan 2007-től az ESIT vezetőjeként dolgozott, ma az intézet professor emeritusa. A Távol-Kelet nyelvészetileg és kulturálisan is izgalmas világát a Shanghai Foreign Languages University professor emeritusaként és a Japan Association of Interpretation Studies tiszteleti tagjaként is tanulmányozta. Oktatói és kutatói érdemei mellett tudományszervezői munkássága is igen jelentős: két egymást követő ciklusban (2004-2007, 2007-2010) volt a European Society for Translation Studies (EST) elnöke, és ő alapította a CIRIN (Conference Interpreting Research Information Network) hálózatot. A CIRIN Bulletin mellett számos fordítástudományi folyóirat társszerkesztője, ill. szerkesztőbizottsági tagja, (*Interpreting, Target, The Journal of Specialized Translation, Journal of Translation Studies, International Journal of Interpreter Education* stb.). Több mint 250 tudományos műve jelent meg eddig angol, francia és japán nyelven (köztük három monográfia), és hét fordítástudományi tanulmánykötet (társ)szerkesztője volt.

A legismertebb műve kétségtelenül a *Basic Concepts and Models for Translator and Interpreter Training* (1995/2009). Maga Gile a második kiadás előszavában szerényen – és meglehetősen szűkszavúan – abban látja az első kötet népszerűségének okát, hogy „talán éppen volt igény valami ilyesmire” („perhaps because it met a need”) (Gile, 2009:XIII). Azzal indokolja a második kiadás kiegészítéseit és változtatásait, hogy időközben az oktatási tapasztalatai és a szakirodalom fényében kénytelen volt felülbírálni korábbi elgondolásait, a bemutatott modelleket és módszereket. De mik is ezek az alapfogalmak és módszerek?

A kötet bemutatása

A Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training – ahogy az címéből is sejthető – a fordító- és tolmácsolásban alkalmazható elméleti alapismeretek, alapvető fogalmak szemléletes gyűjteménye, elemzése; a képzésben használható elméleti jellegű, de empirikusan megalapozott modellek bemutatása. Egyzersmind egy alapvető módszertani útmutató fordítás- és tolmácsolás számára az ismertetett fogalmak és modellek oktatására és gyakorlati alkalmazhatóságára vonatkozóan. Gile nem tagadja meg matematikus gyökereit – elméleteit és modelljeit gyakran példákkal, matematikai képletekkel és rajzokkal illusztrálja.

A kötet tíz, arányosan elosztott és logikusan egymásra épülő fejezetben mutatja be azokat az alapvető fogalmakat és modelleket, melyek elméleti alapokat nyújthatnak a fordító- és tolmácsolásnak. Három alapfogalmat emel ki: az első a kommunikáció és minőség (*communication and quality*) a fordításban és tolmácsolásban (2. fejezet), a második szövegűség (*fidelity*) (3. fejezet), a harmadik a megértés (*comprehension*) (4. fejezet). A bemutatott modellek – a 2. fejezetben taglalt kommunikációs modell mellett – a fordítás szekvenciális modellje (*sequential model*) (5. fejezet), a tolmácsolás energia- vagy erőfeszítésmodellje (*effort model*) (7. fejezet) és a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje (9. fejezet). Gile külön fejezetet szentel a fordításhoz és tolmácsoláshoz egyaránt szükséges ismeretszerzési módszereknek (*knowledge acquisition*) (6. fejezet), valamint a tolmácsolás közben alkalmazható megküzdési és áthidalási taktikáknak (*coping tactics*) (8. fejezet). A kötet keretét a fordító- és tolmácsolás elméleti elemei bemutató 1. fejezet és a szakirodalmi előzményeket ismertető 10. fejezet adják. Az egyes fejezetek hasonló sémára épülnek, Gile a követhetőség jegyében ugyanazt a tagolást alkalmazza minden tartalmi egységnél: a bevezetést követően jönnek a témát bemutató és részletesen tárgyaló alfejezetek, majd a konkrét tanítási javaslatok, a fejezetben foglalt főbb gondolatok összefoglalása és végül az illusztráló mellékletek.

Az első, „alapozó” fejezetben Gile a képzés szerepét vizsgálja a fordítás és tolmácsolás területén, számba veszi a fordítói szakértelem ismerveit és célként jelöli meg a képzési követelmények kombinálhatóságát. Arra a következtetésre jut, hogy optimalizálni kell a formális fordítóképzést, egy olyan képzési struktúrát kell kialakítani, ahol a hangsúly nem az eredményen (a fordítási folyamat „végtermékén”), hanem magán a folyamaton van. Gile fontosnak érzi, hogy a képzés során tanítsunk fordítási és tolmácsolási alapelveket, módszereket és ezek segítségével elemezzük magát a folyamatot. Az elméleti jellegű ismeretek potenciális előnyeit összegezve Gile rámutat arra, hogy az elmélet pozitív hatása a magyarázó erejében rejlik: a hallgatók jobban megértik a fordítási jelenségeket (miért nehéz ugyanazt az üzenetet egy másik nyelven átadni, miért van nyelvi interferencia két nyelv között stb.), jobban megértik a javasolt fordítási stratégiákat, és hosszú távon, piaci körülmények között is alkalmazni tudják azokat (Gile 2009: 17–18). Az átadott elméleti ismereteknek meg kell felelniük bizonyos követelményeknek: a hallgatók számára közvetlenül relevánsnak kell lenniük (*design rule 1*), könnyen felfogható-

nak (*design rule 2*) lehetőleg a hallgatók „érzékenyítése” után kell foglalkozni velük (*implementation rule 1*) és a képzés során újra és újra fel kell hívni rájuk a figyelmet (*implementation rule 2*). Gile arra vonatkozóan is ad útmutatást, hogy hol található a fordító- és tolmácsolás szempontjából releváns elméleti jellegű forrásokat: röviden számba veszi a hasznos „segédkönyveket”, folyóiratokat, illetve az órai megfigyelések és interdiszciplináris megközelítés alkalmazhatóságát (Gile 2009: 20–21).

Gile a professzionális fordítást és tolmácsolást olyan kommunikációs aktusnak tekinti, mely a befogadóra (olvasóra/hallgatóra) irányul, aki szeretné megtudni, hogy mi a forrásnyelvi szöveg üzenete. Miután elemzi ennek a kommunikációs folyamatnak a jellemzőit, Gile felsorolja a jó fordítói minőség általánosan elfogadott ismérveit: ide tartozik a gondolatmenet követhetősége, a nyelvi elfogadhatóság, terminológiai pontosság és elfogadhatóság, szövegűség, a tartalom és a forma összhangja (Gile 2009: 37–39). Leszögezi, hogy a képzésben új alapokra kell helyezni a fordítás és tolmácsolás minőségének értelmezését, és a kritériumrendszerben kiemelt jelentőséget kell kapnia a kommunikációs cél megvalósulásának. Ennek tudatosításában segíthet a kommunikációs kontextus elemzése (szereplők, üzenet megfogalmazása, jelentés-módosító tényezők stb.). Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a fordítói teljesítmény megítélése relatív, a kommunikációs folyamat egyes szereplőinek nézőpontjából eltérő lehet – de mindenképpen nagyban függ a professzionális viselkedés tudatosításától (kapcsolattartás ügyfelekkel, kollegákkal, kabinetikett).

A szövegűséget elemző 3. fejezetben Gile abból az alapvetésből indul ki, hogy az egyes nyelvek lexikai elemei között nincs automatikus ekvivalencia, ezért a fordító- és tolmácsolás képzésben – egyszerűbb fogalmi keretrendszerbe foglalva – új megvilágításba kell helyezni a szövegűség problematikáját gyakorlati példákkal alátámasztva. Ilyen példa lehet Gile kísérlete a szövegűséghez kapcsolódóan, melyet több évtizedes tanári pályafutása során több mint 30 országban kipróbált. Egy vizuális impulzus (egy utazás közben felbukkanó útszéli közlekedési tábla) alapján azt vizsgálta, hogy hányféleképpen lehet egy egyszerű nonverbális üzenetet verbalizálni, melynek eredményeképp egyértelműen megmutatkozott, hogy az üzenet eltérő értelmezéséből adódóan számos különbség mutatkozott a nyelvi megfogalmazásban (Gile 2009: 54–55). A képzés során a hallgatókban tudatosítani kell az „üzenet” fogalmát, és hangsúlyozni, hogy több párhuzamos jelentés-értelmezés is elképzelhető egyidejűleg, eltérő célnyelvi mondatok is kifejezhetik ugyanazt a jelentést. A fordításban az üzenet átadása élvez prioritást, ezt követik az egyéb kiegészítő információk (keretinformatív, személyes információ stb.).

A pszicholingvisztika irányába mutat a kötet 4. fejezete, mely – vélhetően a szerző matematikus múltjából fakadóan – egy rövid egyenlettel írja le a megértés folyamatát: $C = LK + ELK (+A)$ (megértés = nyelvtudás + nyelven kívüli ismeretek (+ elemzési képesség)) (Gile 2009: 82). Az emberi megértés tehát alapvetően két dologra épül: (i) saját nyelvi ismereteinkre (szókincs, nyelvtan stb.) és (ii) nyelven kívüli ismereteinkre (általános műveltség, tájékozottság, háttérismeretek stb.).

A képzés során egyértelművé kell tenni, hogy a fordítás és tolmácsolás a szavak és nyelvi szerkezetek megértésén túl egy mélyebb szintű megértést is magában foglal (Gile 2009:96).

A fordítás szekvenciális modellje (5. fejezet) a korábbiakra építve egy idealizált fordítási folyamatot mutat be, és azt elemzi, hogyan alakul a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé. Ennek értelmében egy adott fordítási egység (*Translation Unit*) elolvasását követően a fordító felállít egy jelentés-hipotézist (*Meaning Hypothesis*) a kiválasztott szövegszegmensre vonatkozóan, azaz átmenetileg egy bizonyos jelentést társít hozzá. Ezt követően alapvetően forrásnyelvi ismereteire és általános tájékozottságra (*Knowledge Base*), illetve külső forrásokra támaszkodva ellenőrzi, hogy a jelentés-hipotézise helytálló-e (*plausibility*). Ha biztosnak látszik a jelentés, a fordító célnyelven is megfogalmazza annak megfelelőjét, majd megvizsgálja a szöveghűséget (*fidelity test*), azaz ellenőrzi, hogy a célnyelvi változat valóban pontos megfelelője az eredetinek. A fordítási és tolmácsolási folyamatban a megértés és szövegprodukción szisztematikusan követi egymást és ugyanazt az üzenetet igyekszik közvetíteni (Gile 2009: 102–111).

Alapvetéseiben a modell a fordítókra és tolmácsokra egyaránt vonatkozik (megértés – tesztelés – újrafogalmazás), de a gyakorlati alkalmazásban jelentős különbségek mutatkoznak. Ami például az ismeretszerzést illeti (6. fejezet), a forrás megbízhatósága számos tényezőn múlik. A megértéshez hasonlóan itt is szerepet játszanak a szerző nyelvi ismeretei, nyelvhasználata, illetve a szerző nyelven kívüli ismeretei az adott területről, de befolyásoló tényező az adott forrás és a fordítandó szöveg közötti hasonlóság és a forrás keletkezésének ideje is. Annak érdekében, hogy a fordításnál felhasznált információ megbízható legyen, az ismeretszerzésnek a következő állomásokat kell érintenie: kiinduló forrás (*starting-point source*), köztes forrás (*intermediate source*), végső forrás (*end-point source*). A fordító- és tolmácsolónak fejlett ismeretszerzési stratégiákkal kell rendelkezniük, melyeknek a fejlesztését a képzőintézmények alapozhatják meg (Gile 2009: 148–149).

A *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* kétszempelenül legismertebb elméleti modellje, mely végérvényesen összeforrt Gile nevével: az energia- vagy erőfeszítésmodell (*effort model*) (7. fejezet). A szerző az 1970-es években dolgozta ki ezt a modellt, azóta folyamatosan fejleszti, pontosítja és magyarázza annak részleteit. Az erőfeszítés-modell a tolmácsolás összetett folyamatát igyekszik modellezni hatékony tolmácsolási stratégiák kidolgozása érdekében. Alapvetően arra keresi a választ, hogy mi állhat a tolmácsolási teljesítményben mutatkozó hibák hátterében. A modell alapja az az elgondolás, hogy a tolmácsoláshoz egyfajta mentális energiára van szükség, amely korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre. Mivel a tolmácsolás komplex folyamata felemészti csaknem az összes rendelkezésre álló energiát, a teljesítményromlás elkerülése érdekében a tolmácsnak tudatosan kell átcsoportosítani energiáit egyik erőfeszítésből a másikba. Gile rendszerében a (szinkron)tolmácsolási folyamat három nagyobb „erőfeszítést” igényel (Gile 2009: 160–166):

- (i) megértési erőfeszítés (figyelem és elemzés) (*listening and analysis effort*) – a szöveg akusztikai feldolgozása, szavak beazonosítása, a tényleges jelentés megértése és a mondatok alapvető logikájának átlátása;
- (ii) produkciós erőfeszítés (*production effort*) – a tolmácsolás „kimeneti” szakasza, az üzenet mentális reprezentációjának megjelenésétől a beszédtervezési szakaszon át egészen a tényleges beszédteljesítményig (konszekutív tolmácsolásban kiegészítve a jegyzeteléssel); és
- (iii) a memória erőfeszítés (*memory effort*) – a rövidebb fonetikai egységeket, szavakat, szókapcsolatokat tároló rövidtávú memória, illetve nehezen követhető előadónál és konszekutív beszédeknel a hosszabb szövegrészleteket tároló memória.

Mindez kiegészül egy negyedik, „koordinációs” erőfeszítéssel, s ez alapján a modell a következő képlettel írható le: $SI = L + P + M + C$ (*L: Listening and Analysis Effort, P: Speech production effort, M: Short term memory effort, C: Coordination effort*) (Gile 2009: 168). Minden erőfeszítésnek megvan a maga feldolgozási kapacitás igénye (*processing capacity requirement*) – e tekintetében jelentős eltérések mutatkozhatnak a szöveg, a beszélő és a téma függvényében. Tolmácsolási helyzetben gyakran több erőfeszítés is aktív párhuzamosan, így a szükséges feldolgozási kapacitás az egyes rész-erőfeszítésekhez szükséges kapacitás összessége: $TR = LR + MR + PR + CR$ (*Total Requirements = capacity requirements for Listening, Memory, Production and Coordination*). Ahhoz, hogy a tolmácsolás gördülékeny és zökkenőmentes legyen a rendelkezésre álló kapacitásnak mindig nagyobbnak kell lennie a szükséges kapacitásnál: $TR < TA$ (*total required processing capacity < total available processing capacity*). Ha a szükséges kapacitás meghaladja a rendelkezésre álló kapacitást, szaturációról vagy telítettségről beszélhetünk (*saturation*), ha pedig egy adott erőfeszítéshez rendelkezésre álló kapacitás nem éri el a szükséges kapacitás szintjét, akkor egyéni deficitről (*individual deficit*) (Gil 2009: 192–193). Gile számba veszi a szükséges feldolgozási kapacitás megnövekedéséből adódó problémaforrásokat: nehézséget okozhat, ha túl „sűrű” a szöveg (egységnyi idő alatt több információt tartalmaz), ha fennállnak bizonyos külső tényezők (rossz hangminőség, szakkifejezések, erős akcentus, szokatlan stílus), ismeretlen nevek vagy intézménynevek szerepelnek a beszédben, illetve ha nagyon eltérő szerkezetű nyelvek között kell tolmácsolni. Gile leszögezi, hogy a kapacitás, azaz az erőforrások beosztása (*capacity management*) fontos tolmács-készség, melyet a tolmácsképzés keretein belül tudatosítani és oktatni kell. Az erőfeszítés-modell megismertetése a hallgatókkal segíthet megalapozni a későbbi tolmácsolási stratégiákat, megérteni a tolmácsolási folyamat nehézségeit (Gile 2009: 185–186).

A modell részletes bemutatását követően Gile a kötet 8. fejezetében a lehetséges hibaforrások ellensúlyozásra, illetve egy esetleges hibaszekvencia kialakulásának megelőzésére ún. áthidalási technikákat javasol – melyek alkalmazása bizonyos alapszabályok betartása mellett javasolt. Ezen belül megkülönböztet (i) megértési technikákat (késleltetett válasz, egy adott szegmens rekonstruálása a szö-

vegkörnyezetből); (ii) preventív technikákat (jegyzetelés, a megértés és újrafogalmazás közötti időbeli távolság (*Ear-Voice Span*, EVS) növelése/csökkentése, szegmentálás stb.); és (iii) újrafogalmazási technikákat (hiányzó szegmens helyettesítése általánosító megfogalmazással, magyarázat, parafrázálás, transzkódolás, párhuzamos újrafogalmazás stb.). (Gil 2009: 201–211)

Az AIIC (*International Association of Conference Interpreters*) hármas munkanyelv-kategorizálásából kiindulva – A nyelv (anyanyelvi szint), B nyelv (aktív nyelv), C nyelv (passzív nyelv) (AIIC 1982: 10) – Gile nyelvi kérdésekkel is foglalkozik a kötet 9. fejezetében. Az aktív és passzív nyelvtudás szemléletes elkülönítésére szolgál a nyelvi hozzáférés gravitációs modellje (*gravitational model of linguistic availability*) (Gile 2009: 227). A modell értelmében a szavak és nyelvtani szabályok bolygók, melyek egy központi mag körül keringenek az ún. aktív, ill. passzív zónában. Minél közelebb van az adott szó vagy szabály a központi maghoz, annál könnyebben hozzáférhető. Gile azt is megállapítja, hogy szavak hozzáférhetősége bizonyos szabályszerűségeknek megfelelően változik: ha nem használjuk, nem stimuláljuk őket, kevésbé lesznek hozzáférhetőek, ha egy szó előtérbe kerül, más kapcsolódó szavak is társulnak hozzá, azok is hozzáférhetőek lesznek. A tolmácsoláshoz gyorsan mozgósítható, könnyen hozzáférhető (*highly available*) szavak és szabályok kellene, a tolmácsoknak professzionalitásuk növeléséhez olyan szavakat kell aktiválniuk a munkanyelveikben, melyek nincsenek a leggyakrabban használtak között. A tolmácsolók (és gyakorló tolmácsok) számára a nyelvi fejlesztés leghatékonyabb eszköze, ha minél több beszédet dolgoznak fel, és alkotnak maguk is – lehetőleg olyan témákban, amelyek szakkifejezései túlmutatnak a hétköznapi szóhasználaton. (Gile 2009: 239–240)

Gile a kötet utolsó, 10. fejezetében ír arról, hogy a témát feldolgozó szerzők általában vagy gyakorló tolmácsok és fordítók, vagy kutatók, elméleti szakemberek, s e két kategória ritkán esik egybe. A szakirodalomnak az a része, amely gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, általában módszertanilag nem eléggé megalapozott vagy éppen túl távol áll a hétköznapi gyakorlattól. A tényleges tolmácsolási gyakorlatról a szakirodalom nem ad átfogó és valóságghű képet, a gyakorló fordítók és tolmácsok, ill. az e területen aktív tanárok ritkán publikálnak, gyakorlati tapasztalataik viszont eltérnek kutató kollégáik elméleti meglátásaitól. Gile szerint a társtudományok (nyelvészet, kognitív pszichológia, pszicholingvisztika) területén megjelent szakirodalom tanulmányozása igen hasznos lehet a továbbiakban. A kötet első, 1995-ös zárófejezetben egyfajta pillanatképet láthatunk egy friss, „felfutóban lévő” kutatási terület szakirodalmáról – joggal feltételezhetjük, hogy a kötetnek ez a fejezete alakul át leginkább a 2009-es második kiadásban.

A könyv második kiadása

A 2009-es második kiadás előszavában Gile azzal indokolja a második kiadás szükségességét, hogy időközben továbbfejlesztette a bemutatott fogalmakat és módszereket. Gile eredeti elképzelése az volt, hogy új könyvet ír a témában, mert 15 év távlatából úgy érezte, több helyen pontosítani és aktualizálni kell az 1995-ös kiadást. Végül meggyőzte magát, hogy a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* felépítése és tartalma továbbra is megállja a helyét („*still the best I could offer*”) (Gile 2009: XIII), még mindig hasznos útmutatóul szolgálhat a fordító- és tolmácsolóképző intézmények számára. Ennek objektív igazolására Gile önnön citációs indexét hívja segítségül, mely alapján – mint a későbbiekben látni fogjuk – a kötet valóban hasznos és gyakran idézett kézikönyvnek bizonyult az évek során.

A könyv szerkezeti felépítése, a fejezetek sorrendje és témája tehát hű maradt az 1995-ös kiadáshoz, egyedül a 10. fejezet alakult át teljesen, ahogy az sejthető is volt. Ezt a fejezetet Gile mindenképpen aktualizálni akarta, hiszen a közben eltelt közel másfél évtized valóban sok újdonságot hozott a fordító- és tolmácsolóképzéssel kapcsolatos kutatások terén – nem utolsósorban Gile alapművének köszönhetően. Sorra jelentek meg a témával foglalkozó publikációk, szakdolgozatok, disszertációk, monográfiák és tanulmánykötetek. Gile már nem vállalkozott ezek recenziójára, esetleges elemző összevetésére, inkább átalakította a *Basic Concepts* zárófejezetét az új kiadásban, s egy olyan új elméleti keretrendszerrel mutatott be a könyv lezárásaként, amely segíthet a diákokat – Gile szóhasználatával élve, lehetőség szerint „fájdalommentesen” – bevezetni az elméleti ismeretekbe (Gile 2009: XIV). Ez az ún. IDRC framework, melynek neve az *interpretation, decisions, resources és constraints* (értelmezés, döntések, források és szabályok) szavak kezdőbetűiből áll össze. Az IDRC egy olyan újfajta megközelítés, mely a fordítástudomány elméleti alapvetéseit a „didaktikus hatékonyságot” szem előtt tartva igyekszik megismertetni a fordító- és tolmácsolóhallgatókkal. Gile a megjelölt négy szempont alapján vizsgálja a nagy klasszikus fordítástudományi iskolákat és elméleteket: a skoposz elmélettől, Toury normáin és Venuti honorific és idegenítő fordítói stratégiáin keresztül, érintve Seleskovitch és Lederer kognitív, értelem-alapú megközelítését és Gutt, illetve Sperber és Wilson relevanciaelméletét is, egészen Blum-Kulka fordítási univerzálé-fogalmáig. (Gile 2009: 250–254) Gile úgy véli, az egyes elméleti megközelítések nem kizárólagosak, sokkal inkább egymást kiegészítve adnak ki egy egészet. Pusztán eltérő hangsúlyokkal értelmeznek egy-egy részkérdést a fordítástudományon belül, más forrásokat használnak, más és más jelentőséget tulajdonítanak a fordító döntéseinek és eltérő szabályrendszerben gondolkodnak.

A 10. fejezet teljes egészében átalakult, de a korábbi fejezetekben is találhatunk kisebb-nagyobb változtatásokat. Bekerültek például rövid utalások a közösségi és a jelnyelvi tolmácsolásra; következetesebb lett a terminus-használat (a szóbeli nyelvi közvetítésre helyenként következetlenül használt '*interpretation*' helyett pl. mindenhol '*interpreting*' lett); a rövidtávú memória kiegészült a munkamemória

fogalmával. Kisebb tartalmi módosítások, pontosítások is bekerültek a szövegbe, az erőfeszítés-modell bemutatásánál pl. Gile részletesen kitér az ún. Tighrope hipotézisre (mely a kognitív szaturáció-közeli állapot okait vizsgálja a tolmácsoknál) (Gile 2009: 182), és az információszerzést tárgyaló fejezetben az internetes forrásokra is kitér (Gile 2009: 140). A bemutatott modelleknél több helyen a kognitív tudományok közben elért eredményeit is bevonja érvelési rendszerébe.

Kifejezetten hasznos és a képzésben is igen jól alkalmazható a második kiadás végén található több mint 50 tételes glosszárrium az egyes fejezetekben szereplő szakkifejezések definícióival (Gile 2009: 259–263), és a tizenöt oldalas irodalomjegyzék, mely a korábbi változathoz képest csaknem 150 tétellel bővült. Különösen felhasználóbarát az egyes fejezetek végén található összefoglaló bekezdés azokról az alapvető ismeretekről, melyekre „a hallgatóknak emlékezniük kell” (*What students need to remember*). Gile-nek érezhetően egyébként is igen fontos, hogy megfelelően értelmezzék és gyakorlatban is használni tudják modelljeit, hiszen a kötet megjelenése óta többször is (2016, 2017, 2018, 2023) osztott meg magyarázó jellegű prezentációkat az erőfeszítés-modellről (és a gravitációs modellről) *The Effort Models Clarifications* címmel. A 2023-as legfrissebb változat érhető el most CIRIN hálózat weboldalán (Gile 2023). Ezekben a magyarázó összeállításokban általában kitér arra – nem egyszer az őt idéző szerzők felvetéseiből kiindulva –, hogy milyen további erőfeszítésekkel bővíthető a modell. A 2023-as legfrissebb változatban felmerül például, hogy az egymástól távol dolgozó tolmácsoknál távtolmácsolás esetén további erőfeszítést kíván a váltás (*turn-taking effort*) (Gile 2023: 34).

Különösen izgalmas olvasmány annak a 2020-as online előadásnak a szerkesztett változata, melyet Gile a Japán Konferenciatolmácsok Szervezetének fordítástudományi fórumán tartott (Gile 2020). A japán fordítás- és tolmácsoláskutatók körében (is) igen nagyra tartott előadó hosszan mesélt az erőfeszítés-modell kidolgozásának előzményeiről és körülményeiről, a megközelítés újszerűségéről és komplexitásáról, valamint a *Basic Concepts* kötetben szereplő modellekről. Gile beszédéből kiderül, hogy az erőfeszítés-modell első változatát már az 1980-as évek elején kidolgozta, valójában tehát egy olyan 40 éves elméletéről van szó, mely kiállta az idő próbáját. Gile kutatói habitusát és szakmai alázatát jól mutatja, hogy – miközben maga is meglepődött az erőfeszítés-modell népszerűségén és széleskörű ismertségén – leginkább abban látja a kidolgozott elmélet hasznosságát, hogy segít a tolmáshallgatóknak elfogadni és reálisan látni saját korlátaikat, és utat mutat a fejlődésükhöz (Gile 2020: 6).

A kötet utóélete

A Google Scholar, a ResearchGate és az Academia adatai alapján kijelenthetjük, hogy a *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* a fordítástudomány leggyakrabban idézett művei közé tartozik: több mint 4500 tudományos publikáció irodalomjegyzékében szerepel. Túlnyomó többségben angol nyelvű

cikkek, tanulmányok találhatóak a citációs indexben, de találkozunk német, francia és orosz nyelvű publikációkkal is, sőt spanyol, litván és finn nyelven író szerzők is hivatkoznak Gile klasszikusára. A második kiadásra hivatkozó, frissebb publikációk között egyre több a kínai tanulmány, ami egyrészt a szerző távol-keleti kötődésével, másrészt a kínai fordítástudomány gyors fejlődésével magyarázható. A fordítástudományban, illetve a fordító- és tolmácsképzésben aktív magyar szerzők nevét és publikációit is felfedezhetjük a listán: a teljesség igénye nélkül pl. Klaudy Kingáét (2000), Bakti Máriaét (2010), Horváth Ildikóét (2017), Szabó Csillaét (2006) és Vermes Albertét (2010). Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy valamennyi hivatkozásnak részletesen utánanézzünk, így azokra a művekre szorítkozom a követésben, melyek maguk is kiemelten magas idézettséggel büszkélkedhetnek.

Ha az idéző cikkeket idézettség alapján rendezzük sorba, első helyen Hatim és Mason (2005) *The translator as communicator* című kötete áll. A szerzőpáros a szinkrontolmácsolásról szólva külön fejezetben tárgyalja a megosztott figyelem kérdését, és a párhuzamosan végzett feladatokból eredő feldolgozási nehézségeket. Shlesinger mellett – aki az egyes részfeladatok arányos elosztásáról ír – Gile erőfeszítés-modelljére is hivatkoznak, egészen pontosan arra, hogy hogyan veszi el az egyik erőfeszítés az energiát a másiktól. Ha például komolyabb kihívást jelent a forrásszöveg szintaktikai feldolgozása, az időt és energiát von el a lexikai kereséstől (Hatim–Mason 2005: 51).

A következő Gile-t idéző szerző Andrew Chesterman, akinek *Memes of translation* című 2016-os műve maga is a klasszikusok sorába tartozik. Chesterman azt vizsgálja, hogy hogyan terjed el egy-egy elmélet, illetve megközelítés a fordítástudományban, s ennek megfelelően több kutató elgondolásait, modelljeit állítja egymás mellé. Úgy véli, Pymhez hasonlóan Gile is a folyamatot helyezte előtérbe szemben a fordítás „végtermékével” (Chesterman 2016: 153), és egy átfogó modellt dolgozott ki a fordítási folyamat leírására (ez a fordítás fent bemutatott szekvenciális modellje), melyben lépésről lépésre számba veszi a fordítás egyes lépéseit, kezdve a megértési fázissal, ahol a fordító hipotéziseket állít fel a forrásszöveg lehetséges jelentésére vonatkozóan. Az elkészült fordítói változatot aztán szövegűség és célnyelvi elfogadhatóság szempontjából újra és újra teszteli, amihez a nyelvi készségeken túl szisztematikus kutatómunkára és általános műveltségére is szüksége van (Chesterman 2016: 118). Chesterman leszögezi, hogy a fordítói stratégiák tudatosítása elengedhetetlen a fordítóképzésben, s bár úgy véli, nem szorul különösebb indoklásra az elméleti ismeretek hasznosíthatósága a képzés során, Gile-t adja meg forrásként a téma iránt érdeklődő olvasóknak (Chesterman 2016: 150).

Koller és Henjum még 1992-ben írták meg a fordítástudomány egyik fontos kézikönyvét *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* címmel. A folyamatosan frissülő kiadásokban a felhasznált irodalom is frissül, a 2011-es változat bevezetőjében már említésre kerül a *Basic Concepts and Models* is a tolmácsolástudomány-nal foglalkozó alapművek között (Koller–Henjum 2011: 6). A szerzőpáros a megváltozott piaci elvárásokhoz igazodó fordítói és szakmai kompetenciákkal kapcsolatban Gile alapművének 2009-es kiadására hívja fel a figyelmet, kiemelve, hogy

abban az elméleti alapok mellett számos módszertani ajánlást is találhatnak a képzőintézmények (Koller–Henjum 2011: 15).

Franz Pöchhacker (2016) *Introducing interpreting studies* című kézikönyvében Gile és a *Basic Concepts and Methods* először a tolmácsolástudományt megalapozó alpművek sorában jelenik meg. Daniel Gile neve elsők között szerepel azoknak a konferenciatolmácsoknak a sorában, akik az 1980-as évektől tudományos igényű és szemléletű műveket publikálnak (Pöchhacker 2016: 37), és Gile tudományszervezői érdemeiről is több helyen megemlékezik a szerző. A tolmácsolástudomány alapvető paradigmáit bemutató összesítő táblázatban kiemelt helyet kap Gile erőfeszítés-modellje (2016: 73). Pöchhacker külön fejezetben mutatja be Gile konferenciatolmácsokra vonatkozó kommunikációs interakciós modelljét, s annak aránylag egyszerű képletét (2016: 82). Pöchhacker ebből a modelltől indul ki, amikor kidolgozza saját interakciós modelljét, ahol már szerepet kap a kontextus, a kulturális háttérismeretek megléte, valamint az üzenet átadása és megfelelő értelmezése is (2016: 83). Az erőfeszítés-modellt Pöchhacker később részletesen is bemutatja (2016: 91–92).

Shuttleworth, M. (1997) több helyen is hivatkozik Daniel Gile-re a *Dictionary of translation studies*-ban. Először a „Konferenciatolmácsolás” szócikkben veszi át Gile-től az AIIC aktív (B) és passzív (C) nyelveket megkülönböztető definícióját (Shuttleworth 1997: 27), majd utal arra, hogy a konferenciatolmácsok milyen áthidalási módszerekkel igyekeznek megelőzni az esetleges háttértudásbeli hiányosságait az adott szakterület, illetve a kapcsolódó terminológia előzetes tanulmányozásával (Shuttleworth 1997: 27). Gile erőfeszítés-modellje is előkerül a „Konszekutív tolmácsolás” szócikknél először rövid utalás szintjén, majd kicsit részletesebben a szinkrontolmácsoláshoz és konszekutív-tolmácsoláshoz szükséges eltérő készségek összegyűjtésénél. Gile-től ered a gondolat, mely szerint a két tolmácsolási mód között az az alapvető különbség, hogy az utóbbinál a megértési és produkciós szakasz különválik (Shuttleworth 1997: 28). Az erőfeszítés-modell külön szócikket is kap a *Dictionary of translation studies*-ban (1997: 48), egy fél oldalas összefoglalót olvashatunk az elméletről, mely ekkor – pusztán két évvel a *Basic Concepts* megjelenése után – már alapfogalomnak számít a fordítástudományban.

Sandra Hale ausztrál kutató 2007-ben írt összefoglaló művet a közösségi tolmácsolásról *Community interpreting* címmel, melyet azóta igen sokan idézték a téma előtérbe kerülésével. Hale a szakmai képzés szükségességéről szólva hivatkozik Gile-re, és hozzá csatlakozva hangsúlyozza, hogy az elméleti szinten megalapozott, szervezett tolmácsképzés a közösségi tolmácsok esetében is segíthet megelőzni számos esetleges buktatót (Hale 2007: 167). Roderick Jones gyakorlat-orientált kézikönyve, a *Conference interpreting explained* (2002) számos tolmácsképzésben szerepel a kötelező olvasmányok listáján – nem utolsósorban a konszekutív jegyzetelésre vonatkozó fejezetei miatt. Jones nem hivatkozik részletesen Gile-re, de a *Basic Concepts and Models* kiemelt helyen szerepel a kötet végén összegyűjtött alpművek jegyzékében (Jones 2002: 135).

A kézikönyvek és szótárak sorában megbúvó „gyöngyszem” – és nem utolsó sorban igen érdekes olvasmány – a Routledge gondozásában 2014-ben megjelent *Expanding definitions of giftedness: The case of young interpreters from immigrant communities* című kötet Guadalupe Valdés tollából. Valdés bevándorló családokból származó kétnyelvű tolmácsokat vizsgálva igyekszik feltárni a nyelvi készségek tekintetében mutatkozó tehetség gyökerét. Több helyen is hivatkozik Gile meglátásaira – egyrészt a tolmácsolás minőségének értékelésénél, másrészt a tolmácsoláshoz szükséges alapvető adottságokat, illetve azok fejleszthetőségét, a képzés keretein belül történő kibontakoztatását vizsgálva (Valdés 2014: 27).

Számos hivatkozást találunk még Gile alpművére a szakirodalomban, lehetetlen mindet bemutatni egyetlen tanulmányban, de egy másik nagy klasszikust még mindenképp meg kell említenünk a Gile-t idéző szerzők sorában. Szintén a *Benjamins Translation Library* sorozatban jelent meg Nida (2001) *Contexts in translating* című műve, mely szintetizáló jelleggel mutatja be az elmúlt évtizedek különböző fordításméleti megközelítéseit. Nida a kötet 6. fejezetében illusztráló példákat hoz a fordítástudomány szempontjából meghatározó elméleti alapvetésekről, s itt a klasszikusok sorában helyt kap Gile és a *Basic Concepts and Methods in Translator and Interpreter Training* is (Nida 2001: 98). Nida röviden bemutatja a kötet felépítését és legfőbb erényeként azt említi, hogy a fordítást és a tolmácsolást egymással összefüggő rendszerben egyaránt vizsgálja. A fordítás szekvenciális modellje és a tolmácsolás erőfeszítés-modellje is megjelenik említés szintjén az összefoglalóban, nagyobb hangsúllyal szerepel azonban a fordítók és tolmácsok szervezett képzésének kérdése, illetve a tolmácsok áthidalási technikáinak gyakorlati hasznosíthatósága. (Nida 2001: 99)

Egy nagyjelentőségű fordítástudományi mű bemutatásának lezárásához Nida ajánlásánál nem is kell jobb végszó. Nem szorul további indoklásra, hogy miért érdemes (újra) elolvasni Daniel Gile klasszikusát, a *Basic Concepts and Methods in Translator and Interpreter Training* című kötetet – lehetőség szerint a második kiadásban. Aki egy rövidebb összefoglalóra vágyik, Kiraly és Sawyer 1996-os könyvismertetőjét a *Target*-ben, Horváth magyar recenzióját a *Fordítástudomány* 2000/2. számában olvashatja a kötet első kiadásáról. A második kiadásról Ribas írt összefoglalót a *Journal of Specialised Translation* 2010. júliusi számában. Gile-t ismerve ezzel nem zárul még le a *Basic Concepts and Methods* története – izgagtottan várjuk, hogy a szerző vajon 30 év távlatából is szükségét érzi-e majd egy „ránccfelvarrásnak”, hogyan lehet még frissíteni Daniel Gile örökzöld klasszikusán.

Irodalom

- Bakti M. 2010. Disharmonies in the target language output of simultaneous interpreters. Unpublished PhD dissertation. Budapest: ELTE Translation Studies Doctoral Programme.
- Chesterman, A. 2016. *Memes of translation: The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/btl.123>

- Gile, D. 1995/2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gile, D. 2020. *Forty years of Effort Models of Interpreting. Looking back, looking ahead*. Conference paper. Keynote lecture for the Japan Translation and Interpretation Forum 2020. <https://www.cirin-gile.fr/pwrpointhome.html>
- Gile, D. 2023. The Effort Models and Gravitational Model. Clarifications and update. Updated 21.1.2023. <https://www.cirin-gile.fr/pwrpointhome.html>
- Hale, S. 2007. *Community interpreting*. Basingstoke: Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9780230593442>
- Hatim, B., Mason, I. 2005. *The translator as communicator*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203992722>
- Horváth I. 2000. Gile, Daniel: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Könyvszemle. *Fordítástudomány*. 2. évf. 2. sz. 121–126.
- Horváth I. 2017. The added value of translator and interpreter training. *Revue Internationale d'Études en Langues Modernes Appliquées*. Vol. 10/2017. 9–29.
- Jones, R. 2002. *Conference interpreting explained*. London: Routledge.
- Kiraly, D. – Sawyer, D. 1996. Daniel Gile. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Book review. *Target* Vol.8. No.2. 375–378. <https://doi.org/10.1075/target.8.2.12kir>
- Klaudy K. 2000. A fordítás oktatásának elvi kérdései – 25 év után. In: T. Molnár, I., Klaudy K. (szerk.) *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 87–94.
- Koller, W., Henjum, K. B. 1992/2011. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Nida, E. A. 2001. *Contexts in translating*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pöchhacker, F. 2016. *Introducing interpreting studies*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315649573>
- Ribas, M. A. 2010. Gile, Daniel (2009). Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Book review. *Journal of Specialised Translation*. Issue 14. July 2010.
- Shuttleworth, M. 1997. *Dictionary of translation studies*. London: Routledge.
- Szabó Cs. 2006. Language choice in note-taking for consecutive interpreting. *Interpreting: International Journal of Research and Practice in Interpreting* Vol. 8. No. 2. 129–147. <https://doi.org/10.1075/intp.8.2.02sza>
- Valdés, G. 2014. *Expanding definitions of giftedness: The case of young interpreters from immigrant communities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781410607249>
- Vermes A. 2010. Translation in Foreign Language Teaching. A Brief Overview of Pros and Cons *Eger Journal of English Studies* 2010 Vol. X. 83–93.

Internetes forrás

<https://www.cirin-gile.fr/>